

OMAR KHAYAM

ELS «ROBAYAT»

EDICIÓ BILINGÜE

TRADUCCIÓ DEL PERSA,
PRESENTACIÓ I NOTES
DE RAMON GAJA

BARCELONA 2010

QUADERNS CREMA

Publicat per
Quaderns Crema, S.A.U.
Muntaner, 462 - 08006 Barcelona
Tel. 934 144 906 - Fax 934 147 107
correu@quadernscrema.com
www.quadernscrema.com

© de la traducció, la presentació i les notes, 2004, 2006
by Ramon Gaja i Cuní
© d'aquesta edició, 2010 by Quaderns Crema, S.A.U.

Drets exclusius d'edició d'aquesta traducció:
Quaderns Crema, S.A.U.

ISBN: 978-84-7727-489-6
DIPÒSIT LEGAL: B. 33 845-2010

AIGUADEVIDRE *Gràfica*
QUADERNS CREMA *Composició*
ROMANYÀ-VALLS *Impressió i relligat*

PRIMERA EDICIÓ *novembre de 2010*

Sota les sancions establertes per les lleis,
queden rigorosament prohibides, sense l'autorització
per escrit dels titulars del copyright, la reproducció total o
parcial d'aquesta obra per qualsevol mitjà o procediment mecànic
o electrònic, actual o futur—inclouent-hi les fotocòpies i la difusió
a través d'Internet—, i la distribució d'exemplars d'aquesta
edició mitjançant lloguer o préstec públics.

PRESENTACIÓ

El gran matemàtic, astrònom i filòsof persa, Omar Khayam, va viure entre els segles XI i XII a la ciutat de Nixabur, a la regió del Khorassan (nord-est de l'Iran). En aquella època, el persa era la llengua oficial d'un vast imperi, comprès entre el nord de l'Índia i l'Àsia Menor.

Khayam, apart dels seus mèrits científics, és conegut arreu del món com a poeta. És un home de caràcter independent, generós i magnànim, que menysprea l'enveja, l'avidesa i la hipocresia. Sent la bellesa del món natural amb una gran intensitat, recorda constantment que l'alè que respirem no el tornarem a respirar i aconsella viure amb alegria cada instant. L'edició canònica de la seva obra poètica, realitzada per Mohammad Alí Forughí, conté 178 robayat. Un robaí—robayat en plural—és una estrofa genuïnament persa, formada per dos díctics o, el que és el mateix, quatre versos, dels que rimen el primer, el segon i el quart (aaba), tot i que de vegades també rimen tots quatre (aaaa).

Molts poetes perses van escriure robayat abans que Khayam: Rudakí, Xahid Balkhí, Babà Taher, Abú Saïd i d'altres. Aquests poetes, en els seus robayat, canten els planys de l'amor, celebren el vi i la joia de viure, lloen el rei, fan sàtira dels enemics, expressen l'èxtasi místic, descriuen la bellesa de l'estimada o mostren pessimisme davant el destí. Khayam, mitjançant un llenguatge senzill i amb imatges sorprenents—carregades de profunditat fi-

losòfica i despullades de qualsevol faramalla retòrica gratuïta—, porta el robaí al seu punt culminant. Cadascun dels seus robyat és una gota d'aigua on es condensa un oceà de saviesa. La seva poesia té tanta força que, tot i ser tan escassa, tenyeix tota la literatura persa posterior.

Però la poesia de Khayam no solament és important en el si de la literatura persa, sinó que també és una obra amb valor universal. Des que el poeta anglès Edward Fitzgerald va publicar les seves versions dels *Robayat*, l'any 1859, els poemes de Khayam són els més traduïts de la literatura persa i ell ha esdevingut el poeta persa més conegut i llegit arreu del món. Forma part dels clàssics universals, del patrimoni literari comú de tota la humanitat.

¿Quina és la seva singularitat? ¿On rau l'originalitat i l'excel·lència de la seva poesia? Bona part de les imatges de la seva poesia són del tot innovadores. A tall d'exemple, molts poetes abans que Khayam havien repetit la mateixa imatge del *Gènesi* (3, 19): «ets pols i a la pols tornaràs». També Khayam, una i altra vegada, recorda que, un cop morts, els cossos humans es tornen fang. La genialitat de Khayam consisteix a afegir noves imatges a les imatges fossilitzades per la tradició. Per exemple, els poetes anteriors deien: en morir, l'ésser humà es torna fang. Khayam afegeix: un terrisser, amb aquest fang, en farà gerres i, amb aquestes gerres, altres humans beuran vi.

Li vaig comprar una gerra a un terrisser
i els seus secrets la gerra em transmeté.
«Jo vaig ser un rei, bevia amb copa d'or;
ara sóc gerra per tot taverner».

Robaí 159

Aquest mateix pensament reapareix, cinc segles més tard, en l'obra de William Shakespeare. En l'escena del cementiri, en trobar la calavera de Yorik, el bufó mort vint anys enrere, Hamlet es lamenta:

Alexandre va morir; Alexandre va ser enterrat; Alexandre va tornar a la pols; la pols és terra; de la terra en fem pasta d'argila. I, per què aquesta argila en què ell es va convertir no podria convertir-se en pasta d'argila per tapar els junts d'una bóta?

Hamlet, acte V, escena 1¹

A part de les imatges innovadores i sorprenents, Khayam també afegí un pensament molt poderós a la tradició anacreòntica. Molts poetes havien cantat el vi i el *carpe diem*: Anacreont, Horaci, Ovidi, Ausoni i d'altres. Havien argumentat de la següent manera:

1 r, sabem que hem de morir i que la vida és breu.
Per tant, mentre vivim, busquem la felicitat.

Aquests poetes parlaven sobre la mort i la felicitat. Els poemes de Khayam, en canvi, expressen, bàsicament, aquest altre raonament:

1 r, sabem que hem de morir i que la vida és breu.
2 n, no sabem què hi haurà després de la mort.
Per tant, mentre vivim, busquem la felicitat.

¹ William Shakespeare, *Hamlet*, traducció de Salvador Oliva, Barcelona, Vicens Vives, 1986.

És a dir, els poemes de Khayam parlen sobre la mort, el misteri i la felicitat. Els poetes anteriors aconsellaven buscar la felicitat perquè la vida és breu.

Vita brevis → *Carpe diem*

Khayam aconsella buscar la felicitat perquè la vida és breu i perquè no sabem què hi haurà després de la mort.

$[(Vita\ brevis) \wedge (Mysterium)] \rightarrow Carpe\ diem$

Khayam, per tant, afegeix un nou argument: el misteri. La segona premissa del raonament khayamià, que tracta sobre el misteri, és el valor afegit dels *Robayat* a la tradició poètica anacreòntica.

El misteri ha estat expressat per molts poetes, arreu del món i en totes les èpoques. Ara bé, mentre que a Occident filosofia i poesia van estar unides durant els primers temps, des de Parmènides fins a Lucreci i Boeci, i es van anar separant progressivament, a Orient, en canvi, i molt especialment a Pèrsia, poesia i filosofia s'han mantingut inseparables al llarg dels segles. En la poesia de Khayam i d'altres poetes clàssics perses—com ara Rumí, Hafez, Saadí, Nezamí, Attar o Bidel—el misteri és el tema principal. Aquest és el llegat de la poesia persa a la humanitat.

CRONOLOGIA

VIDA

1048 El dia 18 de maig, Omar Khayam neix a Nixabur, on passa la infantesa i joventut. El seu cognom ens indica que el seu pare és fabricant de tendes de campanya. Un relat apòcrif explica que va ser company d'estudis de Nezam ol-Molk (futur primer ministre) i de Hassan Sabbah (futur líder dels assassins d'Alamut); però això és pura llegenda, perquè Nezam ol-Molk va néixer vint anys abans que Khayam i perquè Hassan Sabbah va passar la infantesa a la ciutat de Rei, al costat de l'actual Teheran.

FETS HISTÒRICS

1036 Tribus de turcs seljúcides travessen el riu Oxus, des de l'Àsia Central, i entren en els dominis de l'imperi gaznèvida.

1037 Avicenna mor a Hamadan.

1040 El sultà Massud, sobirà de l'imperi gaznèvida, parteix amb el seu exèrcit des de Ghazni, per enfrontar-se amb els turcs seljúcides. El 23 de maig, a la batalla de Dandangan, l'exèrcit gaznèvida és derrotat. Els seljúcides, que eren bandes nòmades, passen a ser els sobirans de tot el Khorassan. Toghrel, el primer sultà seljúcida, situa la seva cort a Nixabur, capital del Khorassan. Els gaznèvides continuen dominant el sud de l'Afganistan, Lahore i el nord de l'Índia, mentre que els seljúcides conquereixen la resta de l'Iran.

1055 Toghrel, el sultà seljúcida, conquereix Bagdad.

1063 Toghrel mor i el seu nebot Alp Arslan és el nou sultà, que regna des de l'Oxus fins al Tigris. Nezam ol-Molk, primer ministre de l'imperi seljúcida, dirigeix l'administració amb la voluntat de preservar les tradicions de la noblesa persa, sotmesa als turcs.

1064 El sultà Alp Arslan conquereix Armènia i Geòrgia.

VIDA

1070 Khayam, amb vint-i-dos anys, escriu el *Tractat sobre la demostració de problemes d'àlgebra*.

1073 Khayam viatja a Bokhara.

1074 Khayam, amb vint-i-sis anys, entra al servei de Malek Xà. Rep l'encàrrec de reformar el calendari i de construir un observatori astronòmic a Esfahan.

1079 El dia 15 de març, s'inaugura el nou calendari iranià, anomenat jalalí, que encara és oficial avui en dia a Pèrsia.

FETS HISTÒRICS

1065 Nezam ol-Molk funda la universitat de Bagdad. Els anys següents, funda altres universitats a Nixabur, Balkh, Herat i Esfahan, on s'hi ensenyen matemàtiques, medicina, teoria literària, teologia islàmica i dret.

1068 L'exèrcit seljúcida entra en els territoris de l'imperi bizantí.

1071 L'exèrcit seljúcida derrota completament l'exèrcit bizantí, el dia 23 d'agost, a la batalla de Manzikert, al nord del llac Van.

1072 Mor el sultà Alp Arslan. El seu fill, Malek Xà, és el nou sultà seljúcida. Nezam ol-Molk, primer ministre, és nomenat tutor del jove sobirà.

1090 S'inicia la revolta ismaïlita, contra els seljúcides. Hassan Sabbah i els seus seguidors (els *haixixibà*, que prenen haixix, coneguts a Europa amb el nom d'*assassins*), ocupen la fortalesa d'Alamut, situada dalt d'una gran roca inexpugnable, a la serralada dels Alborz, i declaren la seva independència respecte dels seljúcides.

VIDA

- 1092 Khayam, amb quaranta-quatre anys, abandona el servei de la cort i viatja a la Meca.
- 1093 En tornar a Nixabur, Khayam ensenya matemàtiques, astronomia, història, medicina i filosofia. Escriu diversos tractats científics, com ara la *Dissertació sobre les ciències naturals*, la *Dissertació sobre una possible demostració del postulat de les paral·leles* o el *Tractat sobre les dificultats dels Elements d'Euclides*.
- 1112 Khayam, amb seixanta-quatre anys, viatja a la ciutat de Balkh amb el seu amic Muzaffar Esfazarí, que temps enrere havia col·laborat amb

FETS HISTÒRICS

- 1092 El primer ministre seljúcida, Nezam ol-Molk, és assassinat per un ismailita. Tropes seljúcides ataquen la fortalesa d'Alamut, on hi resisteixen tres-cents ismailites. Dos mesos més tard, el sultà Malek Xà mor de febre i l'exèrcit es retira. El fill de Malek Xà, Berk Yaruk, de només dotze anys, és nomenat sultà. La revolta ismailita s'estén per altres indrets del país i s'inicia una època d'inestabilitat en tot l'imperi.
- 1097 Berk Yaruk nomena el seu germà Sanjar governador del Khorassan. Berk Yaruk, que governa l'oest de l'Iran i l'Iraq, és ferit diverses vegades pels assassins d'Alamut.
- 1099 Massud III, sultà de l'imperi gaznèvida, es casa amb la filla de Sanjar, governador del Khorassan.
- 1104 Berk Yaruk, molt malalt, es reparteix el regne amb el seu germà Muhammad. Muhammad governa el Kurdistan, l'Azerbaidjan, l'Iraq i Síria; Berk Yaruk, el centre i sud de l'Iran, la Meca i Medina. El seu germà Sanjar continua governant el Khorassan.
- 1105 Berk Yaruk mor, amb vint-i-cinc anys. El seu germà Muhammad esdevé el nou sultà de tot l'imperi seljúcida.

ell en el càlcul del calendari jalalí. L'escriptor Nezamí Aruzí explica, en el llibre *Txahar maghalé*, que troba Khayam a Balkh, en el carrer dels venedors d'esclaus, on parla sobre les flors que cobriran la seva tomba.

1113 Khayam torna a Nixabur.

1114 El desembre, Khayam viatja a Marv, on ha estat convocat pel sultà Muhammad. El sultà vol saber quins són els dies en què farà bon temps per anar de cacera. Khayam encerta en la seva predicció meteorològica i el sultà pot caçar durant cinc dies en què no es veu ni un sol núvol.

1131 El dia 4 de desembre, Omar Khayam, amb vuitanta-tres anys, mor a Nixabur.

1135 Nezamí Aruzí viatja a Nixabur i visita el cementiri. Troba la tomba de Khayam al peu de dos arbres fruiters, coberta de flors de perera i albercoquer.

1115 Mor el sultà Massud de Ghazni. El nou sultà gaznèvida, Arslan Xà, empresona tots els seus germans, tret de Bahram Xà, que aconsegueix fugir al Khorassan.

1117 Sanjar, el governador del Khorassan, ataca Ghazni i venç l'exèrcit d'Arslan Xà, que fuig a Lahore. Sanjar adquireix un immens botí en joies i posa Bahram Xà en el tro, amb el deure de pagar un tribut anual de 250 000 dinars.

1118 Arslan Xà retorna a Ghazni i ocupa breument la ciutat, però finalment és vençut per l'exèrcit del seu germà Bahram Xà, amb l'ajuda de les tropes seljúcides. Arslan Xà és executat i Bahram Xà regna durant trenta-cinc anys, al sud de l'Afganistan, Lahore i el nord de l'Índia, com a vassall dels seljúcides. És una època d'estabilitat i floriment cultural a l'imperi gaznèvida. Aquest mateix any mor Muhammad, el sultà seljúcida. El seu oncle, Sanjar, és el nou sultà, que regna durant quaranta anys.

NOTA SOBRE LA TRADUCCIÓ

El llibre que el lector té a les mans és la traducció catalana dels 178 poemes d'Omar Khayam editats per Mohammad Alí Forughí i Ghassem Ghaní i publicats l'any 1992 a l'editorial Assatir de Teheran.

Els poemes perses d'aquest llibre segueixen l'ordre alfabètic de les rimes—fet habitual en els divans de poesia persa—. És a dir, el llibre comença amb els poemes perses acabats amb la rima «a», després amb la rima «b», etc.

Pel que fa a la traducció dels noms perses, vull fer alguns aclariments:

He transliterat la lletra خ amb «kh», que sona com la jota castellana.

He transliterat les lletres غ i ق amb «gh», perquè els perses—a diferència dels àrabs—pronuncien aquestes dues lletres amb el mateix so. Les úniques excepcions que he fet han estat les paraules *Afganistan* i *Bagdad*, que he escrit sense «gh» perquè així han estat acceptades en català. «Gh» és una fricativa velar sonora i es pronuncia com la «g» de les paraules *agafar* o *agonia*.

Pel que fa a la ع geminada, l'he transliterat amb una «y»—i no amb dues—, amb el benentès que «y» és igual a «ii». Així doncs, escric «ro·bayat» o «Khayam» i pronuncio «ro·bai·iat» i «Khai·iam».

He transliterat la lletra چ amb «tx», que sona com «cotxe».

Les altres lletres de l'alfabet persa—que és com l'alfabet àrab, amb l'afegit de quatre signes més—les he transliterat de manera que, llegint-les en català, sonin de la manera més semblant possible a l'original.

AGRAÏMENTS

L'any 2004 vaig participar en el Segon Congrés Internacional d'Iranologia, celebrat a Teheran, amb una ponència sobre *La influència de la literatura persa en l'obra de Ramon Llull*. La doctora Mehrí Bagherí, que llavors era la meva professora de llengua persa a la Universitat de Barcelona, va corregir el text d'aquest article i, gràcies a ella, el Ministeri de Ciències de l'Iran em concedí una beca, consistent en estudis i allotjament universitaris gratuïts. Des de llavors, he realitzat estudis de *master of arts* i doctorat en llengua i literatura persa a la Universitat Tarbiat Modarrés de Teheran.

Per això, dono les gràcies de tot cor al Ministeri de Ciències de l'Iran, a la doctora Mehrí Bagherí, als rectors de la Universitat Tarbiat Modarrés—el doctor Farhad Daneshjû i el doctor Saïd Semnianian—, al doctor Mîr Jalalodín Kazzazî—que va dirigir la meva tesi sobre *L'originalitat de la poesia d'Omar Khayam*—i als meus professors: els doctors S. Bozorg Bigdelí, N. Nikoubakht, G. Gholamhosseinzadé, H.A. Gholbadí, E. Khodayar, Kh. Parviní, H. Zolfagharí, A. Tamimdará, Q. Tahe-rí, M. Daneshgar, H. Jahanbakht, S.M. Hosseini, H. Hajarí i N. Iranzadé. Tots ells m'han ensenyat a comprendre i estimar la cultura persa.

I a la meva esposa, Faridé Doctorzadé, per la seva constant, intel·ligent i inestimable ajuda.

A tots ells, de tot cor, la meva més sincera gratitud.

RAMON GAJA

Teheran, tardor de 2009

ELS «ROBAYAT» D'OMAR KHAYAM

رباعیات عمر خیام

۱
بر خیز بتا بیار بهر دل ما
حلّ کن به جمال خویشتن مشکل ما
یک کوزه شراب تا به هم نوش کنیم
زان پیش که کوزه ها کنند از گِل ما

۲
چون عهده نمی شود کسی فردارا
حالی خوش دار این دل پر سودارا
می نوش به ماهتاب ای ماه که ماه
بسیار بتابد و نیابد مارا

۳
قرآن که مهین کلام خوانند آن را
گه گاه نه بر دوام خوانند آن را
برگرد پیاله آیتی هست مقیم
کاندر همه جا مدام خوانند آن را

۴
گر می نخوری طعنه مزن مستان را
بنیاد مکن تو حيله و دستان را
تو غره بدان مشو که می می نخوری
صد لقمه خوری که می غلام است آن را

- 1 Alça't, amor, i sigues cordial;
que la teva bellesa em fongui el mal.
Bevem tots dos una gerra de vi;
que en faran gerres, del teu fang mortal.
- 2 Ningú és responsable de tot el seu demà.
Alegra ara el teu cor que està ple de pesar.
Beu vi en el clar de lluna, oh lluna, que la lluna
per més que resplendeixi mai no ens descobrirà.
- 3 Diuen que l'Alcorà és tan sublim,
però sovint sense ànim el llegim.
A dins la copa hi ha un verset etern
molt conegut: és el suc del raïm.
- 4 Si no vols beure vi, deixa els torrats en pau;
no siguis fonament de l'engany i del frau.
No presumeixis tant de la teva abstinència;
faràs cent glops i ja del vi en seràs esclau.

۵ هر چند که رنگ و بوی زیباست مرا
چون لاله رخ و چو سرو بالاست مرا
معلوم نشد که در طربخانه خاک
نقاش ازل بهر چه آراست مرا

۶ ماییم و می و مطرب و این کنج خراب
جان و دل و جام و جامه پر درد شراب
فارغ ز امید رحمت و بیم عذاب
آزاد ز خاک و باد و از آتش و آب

۷ آن قصر که جمشید در او جام گرفت
آهو بیچه کرد و روبه آرام گرفت
بهرام که گور می گرفتی همه عمر
دیدنی که چگونه گور بهرام گرفت

۸ ابر آمد و باز بر سر سبزه گریست
بی باده گلرنگ نمی باید زیست
این سبزه که امروز تماشاگه ماست
تا سبزه خاک ما تماشاگه کیست

5 Malgrat que sóc de faç bell i enciser
com la tulipa i alt com el xiprer,
a la llar de la joia terrenal,
no sé per què el pintor etern m'hi va fer.

6 Música i vi i un lloc desolador,
l'ànima xopa, de vi faig pudor.
No temo el càstig, ni espero el perdó,
ni d'aigua i foc, terra i vent no tinc por.

7 En el palau on Jamxid va brindar
gasela i guilla hi van a reposar.
Bahram tota la vida caçà onagres;
¿veus com la tomba a Bahram va caçar?

8 Damunt l'herbei el núvol ha plorat;
no s'ha de viure sense el vi rosat.
Aquest herbei avui el podem veure,
¿qui es fixarà en el nostre fossar herbat?